

Проблеми державного супроводу наукової діяльності в Україні

(Тези виступу академіка НАН України В.П. Горбуліна на нараді Комітету Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій з науковцями 24 вересня 2020 р.)

Шановні учасники наради, колеги!

1. Як показує досвід, держави, які не підтримують свою фундаментальну науку, втрачають авторитет і силу на міжнародній арені, більше того, вони стають об'єктами зазіхань «сильних світу цього». При цьому, як показав власне досвід протистояння України та Росії, сила держави, може бути як гуманістичною, так і авторитарною, це зумовлює необхідність державного супроводу не лише природничих, а й соціогуманітарних наук, розвиток яких не дає державам потонути у хвилях популізму й авторитаризму.

Україна є чи не єдиною в світі великою державою, де протягом останніх 30 років відбулося скорочення ресурсів наукової системи до рівня слаборозвинених країн. А на початку дев'яностих років і за чисельністю дослідників, і за рівнем наукоємності ВВП вона входила до кола найбільш розвинених європейських країн, у тому числі була одним із визнаних світових лідерів ракетно-космічної галузі.

2. Основна проблема державного супроводу наукової діяльності в Україні, а по суті – проблема відношення влади до вітчизняної науки проявилася в тому, що центральні органи виконавчої влади **перебрали на себе функції формування державної політики у галузі науки та технологій, а не її реалізації.**

При цьому жоден із урядів, на жаль, не зміг забезпечити реальний перехід на інноваційну модель розвитку країни, чим посилював економічне відставання держави, її детехнологізацію та

деіндустріалізацію, які обумовлюють колосальні економічні та соціальні втрати.

У фінансовому плані вони оцінюються фахівцями на рівні 5–6 трлн дол. США загального обсягу недоотриманого за роки незалежності ВВП. У соціальному – проявляються у прискоренні депопуляції країни, зниженні рівня життя населення, зростанні еміграційних настроїв серед українців, особливо молоді.

Закономірним наслідком такого підходу є стала тенденція до зниження державної (міністерської) відповідальності за розвиток науки, невиконання встановлених законодавством норм щодо її державної підтримки. Поза зоною відповідальності виконавчої влади залишаються багато дійсно болючих питань: оплата праці дослідників, матеріально-технічне забезпечення науково-дослідницького процесу, державне стимулювання зростання затребуваності наукових результатів. А головне, залишається невизначеною відповідальність держави за **стратегію розвитку науки**. Натомість створюються нові штучні перешкоди. Я говорю про незрозумілі та навіть шкідливі вимоги НАЗЯВО до оплати процесу акредитації програм аспірантури та дисертацій. По суті, мова йде про комерціалізацію всього процесу їх підготовки та захисту. Дуже близько до корупції.

3. Ще одна гостра проблема. Намагання кожної влади вирішити проблеми подальшого розвитку України без науки, сучасних технологій та інновацій, лише за допомогою ринкової лібералізації економічного життя, повальної приватизації, іноземних запозичень та інших ринкових і монетарних засобів виявилось помилковим і недієздатним.

У державних діячів, як це не прикро, існує впевненість, що можна й без сильної науки, спираючись лише на вітчизняні базові галузі, досягти успіхів у соціально-економічному розвитку країни.

Серед таких базових галузей найбільш важливими для країни справедливо вважаються *аграрний сектор, металургійна промисловість* і, певною мірою, *хімічна та харчова*. Але аграрний сектор, який сьогодні багатьма підприємцями в Україні вважається локомотивом економічного розвитку, *насправді не здатен забезпечити серйозний вплив на рівень ВВП*.

За даними експертів, навіть за умови подвоєння виробництва та експорту зерна, це забезпечить лише декілька додаткових сотень доларів до показника ВВП на душу населення. Що стосується іншої базової галузі – *металургії*, то за умови збереження існуючого низького рівня використання її продукції всередині країни, у вітчизняній промисловості, ефективність впливу цієї галузі на економіку та фінанси залишатиметься вкрай низькою.

З високотехнологічних галузей в Україні найбільш активно зростає лише сфера *інформаційних технологій*. За масштабом зайнятості вона вже наближається до металургійної. За таких умов Україна мала б розраховувати на значно більший внесок у ВВП від цієї галузі, через її більш високу природну економічну спроможність, ніж металургійної. Проте цього, на жаль, не відбувається. Причина полягає в тому, що діяльність «айтішників» мало затребувана вітчизняною економікою внаслідок її технологічної відсталості.

Отже, усі базові галузі, і видобувні, і переробні, необхідно перевести на виробництво інноваційної продукції з високим рівнем доданої вартості, а також організувати на інноваційній основі економічне та суспільне життя в країні. І для того, щоб це відбулося, потрібно здійснити вибір і послідовне здійснення державою і корпораціями **стратегії інноваційного прориву**. Передові держави вже давно активно стимулюють інноваційні

процеси в економіці, спрямовують їх, спираючись на результати наукових досліджень.

4. Для того, щоб наука стала першоджерелом інноваційно-технологічного прориву, потрібна більш відчутна підтримка державою фундаментальних досліджень, наукових шкіл світового рівня; органічний синтез академічної і галузевої науки з вищою школою, що має забезпечити омолодження кадрового потенціалу, приплив талановитої молоді у цю сферу тощо.

Держава має визначити пріоритетні напрями інноваційно-технологічного прориву, де він може принести найбільший економічний, соціальний, екологічний ефект, стати основою прискорення економічного росту. Це модернізація та випереджаючий розвиток високотехнологічного сектору (включаючи оборонно-промисловий комплекс) – локомотиву розповсюдження сучасного п'ятого і освоєння перспективного шостого технологічних укладів, станового хребта безпеки держави.

Це і реконструкція енергетичного сектору, перехід до енергозберігаючого типу відтворення, освоєння принципово нових технологій генерації, передачі і використання енергії. Це і великий споживчий сектор, де інноваційний прорив стане основою насичення ринку екологічно чистим вітчизняним продовольством, висоякісними промтоварами, медикаментами, сучасними послугами, потіснивши іноземні монополії і ТНК, які захопили значні сегменти споживчого ринку.

5. Ще одним важливим напрямом державного супроводу наукової діяльності має бути налагодження не тільки і не стільки управлінської вертикалі, але й ефективних *горизонтальних зв'язків між владою, наукою і бізнесом*. Саме з цією метою в січні поточного року Президією НАН України було прийнято рішення про створення *Науково-технічної ради НАН України*. Її завданням є

визначення науково-технічних проблем відповідних галузей економіки та сприяння прискоренню впровадження наукових розробок установ Академії. Зараз відбувається формування складу цієї ради, до якого будуть широко залучені керівники провідних науково-виробничих підприємств та корпорацій, представники зацікавлених міністерств та комітетів Верховної Ради України.

Успішним прикладом ефективного зворотнього зв'язку науки і виробництва за активної участі відповідних органів державної влади є, зокрема, реалізація академічної програми «Дослідження і розробки з проблем підвищення обороноздатності і безпеки держави». Із 107 проведених протягом 2015 – 2019 років досліджень і розробок за цією програмою половину було виконано для підприємств ДК «Укроборонпром», а решта - для Міністерства оборони та Генерального штабу Збройних Сил України, Державного космічного агентства України та інших підприємств і організацій ОПК.

6. Загалом Україні потрібна зміна концептуальних засад, які по-новому визначатимуть роль і функції держави у створенні більш ефективної *інноваційно орієнтованої економіки*.

Необхідно насамперед привести у відповідність до Конституції України нормативно-правові акти щодо завдань і обов'язків органів виконавчої влади в сфері їхньої галузевої чи відомчої відповідальності, взявши до уваги, що вони можуть лише надавати Президенту України чи Верховній Раді України пропозиції щодо формування державної політики, а не визначати її безпосередньо. Виконавчі органи мають бути повністю зосереджені на реалізації державної політики, яка визначається Президентом України та Верховною Радою України.

Доцільною є також законодавча ініціатива щодо прийняття Закону України «Про засади державної політики в сфері наукової,

науково-технологічної та інноваційної діяльності», який чітко визначив би стратегію держави щодо забезпечення саме інноваційного розвитку економіки, відповідальність усіх органів державної влади за її реалізацію, роль і місце науки, в тому числі Національної академії наук України, у здійсненні такого курсу, механізми залучення бізнесу до інноваційної діяльності та конструктивної взаємодії з наукою.

Вкрай необхідним є формування та реалізація широкомасштабної *урядової програми структурної перебудови економіки України*. Для її фінансування треба передбачити створення *Українського фонду перспективних досліджень і розробок високотехнологічної продукції*, в тому числі воєнного, спеціального та подвійного призначення.

Зазначені кроки суттєво посилять державний супровід наукової діяльності, істотно вплинуть на інноваційне відродження країни.

Дякую за увагу!